

indeholder den udkastede Aske Syrer i stor Mængde; under Lakis Udbrud 1783 var Asken saa sur, at den brændte Huller i Skræppebladene og sorte Pletter paa Faarenes Skind; Faarenes Klove bleve ogsaa gule, naar de vadede i Asken; den fra Askeskyerne nedfaldne Regn skal have været saa skarp og bidende, at det smertede, hvor den faldt paa Hænder og Ansigt. Etnas Aske 1843 og 1863 indeholdt saa megen Saltsyre, at den farvede blaa Klæder røde og Træernes Blade røde og gule. Det fine Støv, som ved store Udbrud opfylder Atmosfæren, gav, som man mente, efter Krakataus Udbrud, Anledning til ejendommelige Lysbrydninger i Luftkredsen; under større Udbrud har man i Island iagttaget det samme, og over en stor Del af Europa var Aftenrøden paafaldende stærk og ejendommelig efter Lakis Udbrud i 1783. Ogsaa i Island saa man dengang efter Beretningerne mange mærkelige Luftsyn, som man antog for overnaturlige Varsler, der bebudede den paafølgende Hungersnød og store Dødelighed blandt Mennesker og Dyr. De voldsomme Naturbegivenheder, vulkanske Udbrud, Oversvømmelser og Jordskjælv have

især i ældre Tider sat Almuens Fantasi i stærk Bevægelse, og ældre Beretninger om islandske Vulkanudbrud, der som oftest ere skrevne af Præster, indeholde altid lange og udførlige Betragtninger om Menneskenes Daarlighed og den retfærdige Straf, de havde paadraget sig ved deres ugudelige Levned. Præsten Jon Steingrimsson til Sida, en dygtig og oplyst Mand, som var Øjenvidne til Udbruddet 1783 og har skrevet et udførligt Skrift om denne Begivenhed, begynder ogsaa med Betragtninger over sine Sogneborns daarlige Levnet; det var ikke saa underligt, siger han, at der maatte komme en Katastrofe, hvor Folk levede i saadan en Overdaadighed, at de brugte (hele Sognet) 93 Rigsdaler til Brændevin om Aaret, desuden vare alle forfaldne til Tobak og kom sjældent i Kirke.

De vulkanske Fænomener træde, som vi have set, i Island frem under mangfoldige Former, og Island er i den Henseende et af de mærkeligste Lande i Verden. I Europa findes intet lignende, og man maa søge til Java og Japan, hvis man vil se en ligesaa storartet vulkansk Natur.

Iagttagelser paa en Rejse i Mellem- og Sydeuropa.

Ved Kammerherre, Professor ved Kunstakademiet Meldahl.

(Et Foredrag holdt i det kgl. danske geografiske Selskab.)

Det gaar med Rejser som med Bøger: Udbyttet, man har af dem, retter sig efter det Indhold, man selv bringer med. Dette fik jeg at føle forrige Eftersommer. Efter i 50 Aar næsten Aar for Aar at have berejst Tyskland paa Kryds og Tværs, saae jeg paa denne min sidste Rejse meget og lærte meget, som jeg tidligere ikke har haft Øje for, fordi jeg ikke havde Kjendskab dertil.

Det, der førte mig til denne Rejse, var følgende Spørgsmaal: Hvoraf kommer det, at vi her i Landet i Midten af forrige Aarhundrede pludseligt saa Bygningsformer fremstaa af en høj Grad af Stilmodenhed, uden at vi her i Landet kunne paavise den gradvise Udvikling, som udfordres for at naa en saadan?

Under Kristian V og Frederik IV havde man ganske vist begyndt at indføre Renaissanceformer, saaledes som disse under Overgangen til den første Barokstil vare tildannede i Nederlandene og Frankrig*), men

under Kristian VI og Frederik V kommer der en helt ny Formverden frem i Kristiansborg Slot, Palæerne paa Amalienborg, Projekterne til Frederikskirken, den tyske Kirke paa Kristianshavn, Marienlyst, Eremitagen, Prinsens Palæ, Charlottenlund, Frederiks Hospital, Hirschholm, Frederiksdal og Bernstorff. Nærmere beset dele disse Bygninger sig saa i to Stilgrupper, enten barok-rokoko eller den mere klassiske Barok. Men hvorfra kom disse nye Stilretninger til os?

Ved at undersøge dette Spørgsmaal nærmere viste det sig, at de kom dels fra Tyskland som en tysk-fransk Barok og Rokoko, ved Kunstnere som Eigtved, Thurah, Petzholdt, Tuscher, Franskmanden Leclerc og Anthon, dels fra Frankrig som en mere klassisk Stil, der bragtes hertil af Saly, Jardin og Gabriel.

Ved at fæste min Opmærksomhed paa Eigtved, som havde været Amalienborgs Bygmester, organiseret vort Kunstakademi og gjort de første talentfulde Projekter til Frederikskirken, kom jeg til at be-

*) Charlottenborg, Thotts Palæ, Moltkes Palæ, Frelsers Kirke, Landkadetakademiet (nu Rigsdagsbygning) m. m.

undre denne Mand. Bondefødt var han rejst herfra som Gartner, i Sachsen havde han lært Bygningskunsten af Tyskeren Pöppelmann og Franskmandene *de Bodt**) (Marots Elev) og Longuelunes. Saa gjorde han sig bemærket ved sit Arbejde i Zeithem i Sachsen, saa at vor Gesandt Løvenørn fik Interesse for ham og omtalte ham saa rosende for Kristian VI, at denne gav ham et Rejsestipendium paa 3 Aar. Denne Konge har paa sin Bryllupsrejse 1721 og senere paa sin Baderejse til Carlsbad 1728 selv set Udlandets nye Slotspragt. Hjulpen af Scholin deltog han paa indgaaende Maade daglig i Ledelsen af Arbejdet paa Kristiansborg Slot, og herved maa han have faaet en stærk Følelse af, hvor meget man trængte til at faa dekorativt udviklede Kunstnere til Slotsbyggeriet. Derfor fastsatte han selv Eigtveds Rejseplan, ligesom han tidligere havde gjort det for Thurah. Ifølge denne skulde Eigtved gaa gjennem Tyskland til Rom, Neapel, Venezia, ved Wien gjøre Studier paa Prins Eugens Slot Schlosshof og siden rejse hjem over München, Schleissheim, Salzdhun og Herrenhausen.

Jeg besluttede nu at følge denne Rejserute og paa Stedet, navnlig i Tyskland, se om Bygningsformerne dér kunde siges at falde sammen med det, som var tilført Danmark i forrige Aarhundrede. Over Potsdam og derefter igjennem Franken, Böhmen, Østerrig, Tyrol, Baiern, Schweiz, Württemberg og Thüringen gik min Vej. Jeg skal her i Forbigaaende især fremhæve Egnen ved Lichtenfels nordfor Bamberg med Valfartsstederne Vierzehn-Heiligen og Banz. Et Besøg disse Steder en Søndagmorgen er overordentligt stemningsfuldt, næsten at ligne med et Besøg i Melk eller Einsiedeln. (Dette sidste er jo noget saa ejendommeligt, at ingen bør rejse det forbi. Man ser dér hele Jærnbanetog fulde af andægtigt syngende Pilegrimme,

*) I Berlin havde *de Bodt* arbejdet paa Tøjhuset, som muligvis Blondel har komponeret. Han opførte dér Gaardtrappen og den ydre Attika sammen med Pariseren Hulot, som hørte til Girardons Skole. Men da man omkring Aaret 1728 i Berlin fik Forkjærlighed for det hollandske, og der i det hele opstod en uvenlig Stemning mod det forhen beundrede Frankrig, gik *de Bodt* med en større Kreds af Franskmand til Dresden, hvor han traf Longuelunes (Elev af Lepautre), som var dér siden 1713, og i Forening med hvem han fuldførte Japanisches Palais. Her fra Dresden maa Eigtved have faaet de Statuter, der kom til at danne Grundlaget for Ordningen af vort Kunstakademi, thi de ligne Pariserakademiets, der havde været Forbillede for dem i Berlin, som Franskmanden Sylvestre havde benyttet ved Akademiet i Dresden.

hvis højtidelige Gudstjeneste i den vældige Kirke virker højest gribende.) Fra Passau ned ad Donau til Linz eller helt ned til Melk har man en Dampskibstur, der fuldt vel kan maale sig med Rhinturen, i Rhøngebirge i Fulda har man ved Solnedgang en enestaaende stemningsfuld Situation foran Domkirken, som minder om Rom og Italien, og i Thüringen har man ved Wartburg den skønneste Natur, man kan ønske sig.

Paa denne Tur kom jeg til at besøge en stor Række Klostre, Kirker og Slotte fra Slutningen af det 17de Aarhundrede og de første to Tredjedele af det 18de, og overalt saa jeg de samme Barok- og Rokokoformer, som vi have her i Landet, kun udførte af Kunstnere med større Begavelse og med Anvendelse af langt større Pengemidler, end der kunde være Tale om hos os. Overalt var der meget, som var teatralisk beregnet. Der var store Forgaarde med deres Kolonnader og Arkadegange, der ligesom fornemt dannede Hegn mod Omverdenen. I Potsdam og Würzburg traadte dette stærkt frem. I Harsdorffs Kolonnade paa Amalienborg har vi en direkte Overføring fra Udlandet af noget i den Retning. Neues Palais i Potsdam med sin Forplads og omliggende Bygninger viser, at denne Bestræbelse endog holdt sig langt ind i det 18de Aarhundrede.

Spørger man nu: Hvorledes førtes man til netop i denne Tidsperiode paa alle disse Steder, i alle disse Lande at bygge saa overdaadigt rigt baade ved Slotte og ved Klostre, da bliver Svaret vistnok, at Aarsagen var den enevældige Fyrstemagts Apotheose, som Ludvig XIV havde manet frem for Europa, og som overalt virkede baade paa verdslige og paa kirkelige Fyrster. Mange af disse havde selv været i Frankrig og dér levet med i Versailleshoffets Pragt, eller de havde sendt deres Kunstnere derhen for at lære den, eller de havde hentet sig Kunstnere derfra. Eller ogsaa havde de gjort de aarlige Moderejser til Venezia, hvor der havde udviklet sig et lige saa letfærdigt Liv som i Paris, og hvorhen alle, der vilde henleve deres Liv i Sanselighed, droges med magnetisk Kraft*).

Men hvorledes fik man Midlerne til alle disse store Foretagender?

De nye Magthavere havde efter Trediveaarskrigen faaet større Magtomraader og langt større Indtægter

*) Adelen var ikke længere farlig for Fyrsterne. Den havde alt i det 16de Aarhundrede ødelagt sig ved vildt og udskøjende Levnet. En fransk Forfatter skriver, at af 400 adelige Junkere, som rejste ud af Frankrig, kom kun Halvdelen tilbage; de andre vare gaaede tilgrunde i Udsvævelser.

gjennem de stadigt voxende Byers Skatteevne og ved det dels fra Adelen*), dels fra Kirken tagne Jordegods**) og kunde give sig hen til en næsten tøylesløs Nydelse af Livet. August den Stærke af Sachsen, Datidens fyrstelige Don Juan, gik i Spidsen og ved Hofferne i München (Max Emanuel og Carl Albert), Braunschweig, Würzburg, Carlsruhe, Bayreuth, Mainz, Württemberg fulgte man troligt efter***). Dette Liv affødte et storartet luxuriøst Byggeri, som smittede selv Preussens ellers saa økonomiske Konge Frederik II. Slottene blev udvidede og ombyggede med en utrolig rig Udstyring, hvor Kongernes særlige Smag for Sølv fik sit Udtryk i Dekorationen ved Balkoner (en enkelt kostede 160,000 Thaler), Lysekroner, Spejle, Balustrader af Sølv, i Sølvsirater paa Vægge og Loffer, i Indvævning af Sølv og i Forsølving og Forgylning i det uendelige.

Under Frederik Wilhelm og Frederik II udviklede Byggeriet sig især i Berlin og Potsdam. „Han er rig, han maa bygge“, var Kongernes Udtalelse; de fulgte personlig med Interesse private Folks Byggeri, hver Gang de kom gjennem Berlin, og, ligesom Frederik V her i Landet, ydede de Hjælp til Anskaffelse af Materialer samt opmuntrede ved Tildeling af Adelskab dem, som ofrede sig for Byens Forskjønnelse. Meget af, hvad der her opførtes i denne Periode, minder paafaldende om vore egne Bygninger fra Kristian VI's Tid. Da August II blev Konge af Polen — en Krone, der kostede det lille Sachsen Tusinder af Soldater og næsten 100 Millioner Thaler — kom ogsaa den storartede Byggelyst over ham, og Resultatet blev

*) Hele Mellemstanden og selv Adelen ned over Alperne var jo bleven protestantisk, og Fyrsterne i de katolske Lande ansaa dem, især Calvinisterne, for et revolutionært Element, der maatte kues. Den katolske Kirke hjalp troligt med hertil ved Hjælp af Jesuiterne. Tusinder af Protestanter jages fra Hus og Hjem, ofte, som i Salzburg (80,000), ud til fremmede Lande, hvor deres Skæbne vakte Medynk. Vor Konge Kristian VI talte forgjæves disse Ulykkelige Sag. I Dresden samledes der ind til dem, men Brühl brugte rigtignok Pengene til at fuldføre Frauenkirche, da Brandenburg havde optaget Staklerne. Fredelige Protestanter forbødes det at erhverve Jordegods.

**) En ret mærkelig Indtægtskilde var Salg af Hjælpetopper. I Hessen erhvervedes 80 Millioner ad denne Vej [Preussen tog i Minden Kvæg-Transittold af Soldaterne, da de førtes til England]. For Transporten af Sandsten til Kristiansborg Slot betales Transitgodtgjørelse paa Elben med høje Garderekruter.

***) Hoflivets Sanselighed afspejlede sig i Byggeriet paa Slottet Badenburs Badesal.

Zwinger og den rige dekorative Udsmykning i det ældre Slot i Dresden. Selv ved Lystlejren i Zeitheim, der kostede over en Million, opførtes kostbare Pragtbygninger, hvor de bedste Kunstnere anvendtes — *de Bodt* og Longuelunes — og hvor ogsaa Eigtved virkede.

I Sachsen og Berlin se vi altsaa den Kunstretning blomstre op, som først skulde faa Betydning for os. Ved Pöppelmann, Schlüter, Nehring og Eosander v. Göthe indføres i Tyskland en italiensk-tysk Stilretning og ved Blondel, *de Bodt*, Longuelunes og Huguenotudvandringen overføres en fransk Smag, som var udviklet af Mansard, Blondel og Marot. I den arbejdede ogsaa Gontard, Gerhard o. a. Rokokoens, som Meissonnier og Oppenord havde skabt i Frankrig, og som ved Bühring fik et hollandsk Tilsnit, blev indført og udviklet af Knobelsdorff, Unger og Baumann. I Sachsen og Bayern ses — vistnok under Paavirkning fra Decker — noget af den chinesisk-japanske Retning, som af Valvasori var indført i Italien, og som Handelssamkvemmet med Nederlandene havde ført Tiden ind paa. I Slottet i München, i Nymphenburg og Schleissheim ved München, i Würzburg, i Slottene Bayreuth, Ansbach, Ludwigsburg, Zerbst, Eisenburg, Koburg-Gotha, Celle, Brühl, Beurath ved Köln og Bruchsal ses overalt den samme Rigdom i Barok- og Rokoko-Dekorationen. Det er i Trappegange, Festsale, Kapeller og især i Sengkamre med vedliggende Toiletværelser samt i Audiensrum, at denne Overdaadighed udfolder sig rigest.

Det var Italienerne, som førte an, f. Ex i Bayern Borelli, Zuccali, Viscardi (1686), efter dem kom Tyskere som Effner og Gunezrheiner, Brødrene Asam og siden Franskmanden Cuvillies, Elev af Robert de Cotte, og hans Søn. I Würzburg virkede Tyskeren Dientzenhofer og efter ham Neumann, som paavirkedes af Franskmanden Boffrand. I Bayreuth levede Decker, en højt begavet Kunstner. I Thüringen levede en hel Familie Richter, som mest arbejdede i barok Retning; i Hessen-Cassel Dury, som gik i fransk Retning; i Anspach Retti støttet af en Carlone og Frisoni fra Como; i Stuttgart Philip de la Guepiere; i Brühl (med den dejlige Trappe) Schlaun og Franskmanden Michel Leveillies. Paa Beurath ved Köln arbejdede Nicolaus de Pigage, født i München 1721; han havde lært i Paris og senere i Luneville hos Faderen, der tjente Kong Stanislaus. Han fulgte i Churpfalz efter Froimont i Mannheim. I Braunschweig virkede Korb († 1735) for Hertug Anton Ulrich sammen med Italieneren Giuseppe Arighieri og Teatermaleren Tobias Querfurth.

Her var det, man opførte Salzdahlun 1688—97. Kunstnere, som vare sendte til Frankrig for at se paa Marly, oversaa dette lille Slotsanlæg for at studere Versailles og byggede derefter et Slot med stor Forgaard og Indergaard, omgivet af uhyre store Bygningsanlæg med Kirke og Teater (dette sidste synes at have givet Forbilledet til vort ejendommelige Hofteater). Hele Slottet opførtes af Bindingsværk. Da Napoleon senere kom dertil, bortførte han hele det kostbare og rige Møblement og skjænkede Slottet til Byen Braunschweig, der foretrak at nedbryde det fremfor at ofre Penge paa Vedligeholdelsen af det store Anlæg.

Et fyldigt Bøgeb om de Ideer, som den Gang beherskede Europas Fyrster, faar man ved at gennemse Deckers Værk: „Fürstlicher Baumeister“. Decker var Bygmester i Bayreuth, og Kristian VI's Dronning maa have kjendt denne højt begavede Mands Arbejder. Han virkede ogsaa i Berlin og var toneangivende for sin Tid.

Overser man den hele Formgivning, da ses i de italienske Kunstneres Arbejder en fyldig Barokstil at være fremherskende, som under de tyske Kunstneres Hænder bliver endnu tungere og plumpere og vildere, medens de franske Barokformer, især hvor de importeres til Nordtyskland, faa noget skematisk og tørt. Ogsaa Rokokoformerne faa under de tyske Kunstneres Hænder ofte noget tykt og kluntet, medens de hos Franskmanden Cuvillies og hans Skole faa en mærkelig, næsten kniplingsagtig Finhed af ikke ringe Kunstværld.

De store ledende Statsmænd og Hærførere fulgte den af Fyrsterne betraadte Overdaadighedens og Pragtsygens Vej. Brühl, den almægtige Minister i Dresden, omgav sig med en uhyre Pragt. Han havde Hundreder af Heste i sin Stald og en Hærskare af Kavallerer til sin Opvartning; han efterlignede Chigis Exempel fra Palazzo Farnese ved under en Festmiddag i sit Palæ paa Brühlsche Terrassen at kaste Guld og Sølvserviceet, naar det var brugt, gennem Vinduerne ud i Elben, — men, som Chigi, havde ogsaa han været saa forsynlig først at udspænde Net i Floden til at opfange hele Herligheden. Midlerne fik han, som andre af Datidens Hoffolk, ved Bestiktelser, som i den mest udstrakte Maalestok hørte til Dagens Orden, uden at der lagdes noget Skjul derpaa. Hundrede Tusinder fik man ad den Vej. Kardinal Fleury sendte til en Fyrste et Guldæg, som indeholdt en Anvisning paa 6 Millioner Pistoler, gyldig dersom Modtageren vilde træde i Alliance med Frankrig. Konge- og Kur-

fyrsteværdigheder solgtes. Frederik I af Preussens Kongetitel kostede 6 Millioner Gylden (vel 30 Millioner i vor Tids Penge), hvoraf 1 Million gik i de Jesuiters Kasse, som mæglede det hele tilrette. Østerriks Gesandt Grev Sekkendorff skriver til Prins Eugen: Send Penge, thi Englands Gesandt er alt medt med saa og saa mange Tusinde Pund Sterling for at undergrave os ved Bestikkelse. Prins Eugens Dom om de Raadgivere, som havde solgt Kongeværdigheden, var den, at de burde hænges; thi han indsaar alt da, at Preussen var i Færd med at voxte op til Katolicismens vægtige Modstander. Østerrig var den Gang — som nu Preussen — Tysklands Samler og Forsvarer mod Fjenderne i Syd, Vest og Øst, og Eugen var Datidens Heros. Danske Hjelptropper kæmpede med Ære under ham i Italien, Ungarn og Holland og sattes højt af ham. Vore Gardetropper have jo en Hædershistorie fra hine Dage at se tilbage paa, og Navne som Gyldenløve, Haxthausen, Reventlow, Trampe, Harboe, Rosenørn, Gersdorff og Bernstorff nævnes med Berømmelse.

Prins Eugen fulgte selv de byggelystne Fyrsters Exempel. Han anvendte Hundredetusinder om Aaret paa sine Byggeforetagender, paa Slottet Belvedere i Wien og andre Slotte, deriblandt Schlosshof ved Wien, hvorhen Eigtved blev sendt af Kristian VI. Det blev bygget 1727, og Eugen elskede dette Sted og ikke uden Grund, thi det har en Beliggenhed som Villa Albani ved Rom: Fra Terrassen ser man ud over den nedenfor liggende Slotspark med pinie- og cypressformede Træer ud i en brun, blaalig fortonet Kampagne, i det Fjerne begrænset af de smaa Karpathen, som ligne Sabinerbjærgene i al deres Pragt. Mod Øst ser man ind i Ungarn, ved hvis Grænse der knejser en gullig Klippetinde lig Akropolis i Athen, og Flodens søvlglinsende Stribe bugter sig som en Slange gennem Sletten. Paa Slottets Terrasser ligge Sfinxer lignende dem ved Eremitagen, men fire Gange saa store, og der er en Mængde Vaser og Figurer. Ved alle Udgange til den nedre Park eller til Avlsgaardene ses rige, kosteligt formede Smedejærngittere og Porte, langt prægtigere end de, vi kjende fra Schimmelmanns Palæ. Man kommer ind i den store Slotsforgaard over en Bro gennem et Portal og finder Statuer og Grupper, som fremstille Herkules' Bedrifter. Selve Slottet er en firkantet Bygning med flere Hundrede Værelser. I det Indre er der Gobelins med Fremstillinger af Prins Eugens Slag, og der er rige Kaminer og Spejle til Værdier af 20 000 Gylden Stykket. Ogsaa findes et lille prægtigt udstyret

Huskapel. Da Prins Eugen døde, arvedes al denne Herlighed af en Slægtning, der var gift med Prinsen af Hildburghausen, østerrigsk Feltmarechal, og som var i Slægt med Kristian VI's Dronning Sophie Magdalene. Han gjorde store Fester med Jagter, hvor Tusinder af Harer, Ræve og Hunde kom farende over Broer fra kunstig opførte Interimsslotte, og Kejserhuset sejlede paa Bucentauren paa Floden, hvor kunstige Øer kom drivende med Havmænd, der sang til Herskerens Pris. De første italienske Sangere opførte Operaer ude i Parken, som paa en Gang fyldtes af en syngende, italiensk Hyrdebefolkning. Siden erhvervede Maria Theresia Slottet for 400 000 Gylden. Ogsaa hun holdt store Fester dér, til hvilke hun lod opføre Interimssale paa 400 Fods Længde, belyste med 100 000 Lampetter, medens i selve Slottet 18 000 Voxkjærter lyste for de 6000 Gæster (der var endda sørget for Anretning til 10 000). Der var sørget for alt — endog Læge og Jordemoder havde i Beredskab, hvilket viser stor Betænksomhed. Maria Theresia, som holdt 2200 Heste i sin Hofstald, ofrede 1 800 000 Gylden paa et Guldservice og 90 000 Gylden blot for at møblere et større Forværelse. Og denne Ødselhed fandt Sted midt under Syvaarskrigens Penge nød.

Hvad fyrstelige Møtresser kunde foranledige af Luxus i Byggerier og Hoffliv, faar man et klart Blik for ved at læse Hoffernes Historie i den her omhandlede Periode.

Gaar man nu over til at se paa Klosterlivet i samme Tidsrum, paa Klostrenes og Valfartsstedernes Kirkebygning, vil man indenfor disse Bygningers i Reglen tarvelige Ydre finde den samme overdaadige Pragt i det Indre som i Slottene, i Kirkerne og disses Kapeller. I Trapperum, Refektorier, Biblioteker og navnlig i Riddersale og Fyrsteværelser — en Art fornemme Gjæsteværelser — er der anvendt saa megen Kunst, at man i Klostre, som f. Ex. St. Florian, Melk, Kremsmünster, Kempten, Einsiedeln, Waldsassen, Weingarten, Banz, Ottobeuren o. a., i høj Grad maa undres over, hvorledes man har faaet de dertil fornødne Pengemidler og Kunstnerkræfter. Man nøjedes ikke med den dekorative Udsmykning, men anlagde det hele i umaadelig Storhed. Bygningsmassernes Udstrækning var indtil 2—3 Gange saa stor som vort Kristiansborg. I disses Klosters Kirker som i Byernes Kirker i samme Periode i Prag, Wien, Wieblingen, Zwiefalten, Vierzehn-Heiligen, Salzburg, Passau, Innsbruck, München, Würzburg, Bamberg, Fulda og Garstens finder man mærkeligt rigt nuancerede Former.

Ejendommeligt for en Mængde af disse Kloster-

kirker, Stift- og Domkirker, ligesom for mange af de tidligere omtalte Slotte, er det teatraliske Præg, som de have. Lidt efter lidt drejes Sidealtre, Sideskibe og Sidekapeller i bugtede, skraatstillede Kulisseformer, saa den Indtrædende strax faar Synet af alt, hvorved Helhedsvirkningen gradvis forstærker sig op mod Hovedaltret. I Vierzehn-Heiligen naas ad denne Vej en magisk Virkning, om det end er gennem de vildeste Rokokoformer, og i Kirken Strahowstift i Prag og Præmonstratenserkirken i Innsbruck ses samme Bestræbelse under strengere Former. Denne Lyst til det teatraliske laa i Tiden. Den kom fra Italien, hvor Teatermaleriet var udviklet, op over Tyskland og hele Europa, og Kirken tildannede sin Smag derefter. Teatrene spille jo alt tidligt i det 17de Aarhundrede en fremtrædende Rolle i Intelligensudviklingen. De største kunstneriske Begavelser ofre deres Kræfter paa Teatermaleriet. Fra 1647 til langt op over Midten af det 18de Aarhundrede beherskes alt i denne Retning af en over hele Europa i flere Generationer forgrenet Familie Galli Bibiena*). De bedaarede Verden lige fra Bologna og Venezia til Madrid, Paris, Hannover, Wien, Dresden, Bayreuth med deres arkitektoniske Dekorationer, og de skabte Formen for den moderne Teaterbygning.

Var det nu underligt, at man søgte ogsaa i Virkeligheden at faa det malerisk smilende Formmyr frem, som man daglig i Timevis glædede sig over i Teatret? Jesuiterne, som til alle Tider have haft det rette Greb paa at optage alt, hvad der i det verdslige Liv gjorde Lykke, som Hjælpemiddel ved deres Propaganda, greb nu ogsaa med stor Dygtighed denne Kunstens teatraliske Retning som et Hjælpemiddel til at virke stemningsvækkende paa Mængden, da de med saa vidunderlig Dygtighed tog fat paa Modreformationsgjærningen, uagtet deres Ordensregler paabød Tarvelighed. Men, som ovenfor antydtes, holdtes al denne dekorative Rigdom indeni Kirkerne; paa det Ydre mærker man ikke stort til den. Vi se da ogsaa den mærkelige begavede Jesuiterpater Andrea del Pozzo i fuldeste Maal give sig hen til Brugen af de perspektivisk virkende Midler ved sine temporære Kirkedekorationer, der vare saa

*) I den udgivne Samling af Kobberstik haves en Række af Bibienas Teaterkompositioner. I det gamle Teater i Bayreuth, som Bibiena har bygget, haves den Dag i Dag et mærkeligt Exempel paa Datidens rige Udstyning og Formerne paa Prosceniumslogerne; disse vendte helt plat mod Tilskuerpladsen og brugtes som Trompeterbalkoner, hvorfra der blæstes Fanfarer ved Fyrstens Indtrædelse i sin Loge eller ved Forestillingens Begyndelse.

skjønne, at man senere udførte dem i Marmor. Strassburgeren Dietterlins, Italienerne Cortonas, Borrominis og Valvassoris vilde Formgivning havde slaaet Rod i ham og optog ham ligesom Bibienaerne. Sammen med Carlo Fontana og Guarini virke nu disse paa Familien Dientzenhofer, Fischer v. Erlach, Hildebrandt, Neumann, Zuccali, Borelli, Viscardi og tildels paa Prandauer, Gunezrheiner, Slægten Carlone og Pöppelmann for saa hos Brødrene Asam at kulminere i vild Udskejelse i München (St. Johanneskirken 1743) og Bayreuth. Tilgangen af italienske Kunstnere var saa stor, at de beherskede alt, og, trods idelige Klager fra de indfødte Kunstnere, tog man dog stadig Brug af de fremmede. Underligt nok kom disse katolske Kunstnere ved deres Kirkebygninger til at arbejde med paa Løsningen af den Opgave, der var stillet Protestanterne, nemlig dels at anbringe Pulpiturer for at skaffe rigelig Plads til Menigheden, dels at benytte Centralanlæg, for at Prædikenen kunde høres. Man huske blot, at det var Tiden, da Bossuet, Fléchier, Bourdoulou og Massillon m. fl. vare Kirkens store Prædikanter. Hos Jesuiterne var jo ogsaa Prædikenen en Hovedbestanddel af Gudstjenesten, ligesom deres egen Isolation fra Menigheden var Regel. Mærkelige Centralanlæg af Dientzenhofer ses i Wien, Karlsbad, i Weiblingen og Kappelle ved Würzburg.

Men det var ikke blot ved Kirkebygninger, Gejstligheden udmærkede sig. Klostrernes Biblioteksrum vidne ogsaa om Munkenes, især Benediktinernes, store boglige Interesse. I flere af de ovenfor nævnte Kløstre (St. Florian, Admont, Kremsmünster, Melk, Waldsassen) findes højest mærkelige Prøver derpaa. Alle Klosteranlæg fra hin Tid bære Vidnesbyrd om en udviklet Sans for at benytte sig af Situationen for at nyde godt af den omgivende Naturskjønhed. Banz, Vierzehn-Heiligen, Weingarten og Melk ere gode Prøver herpaa. Hvor ligger ikke Melk forunderligt dejligt, dette Prandauers († 1727) Mesterværk, som man ganske meningsløst har villet benævne Østerrigs Escorial, paa en flere Hundrede Fod høj Klippe, der falder brat ned mod Donau? Her udholdt dens Munke og Krigere i det 17de Aarhundrede med Ære en Belejring, under hvilken Vandmangel tvang dem til at grave dybe Brønde. Her, som overalt, har en By lejet sig ved Klosters Fod: Borge, Kløstre og Byer høre jo sammen som Dele af de sociale Grupperinger, Befolkningens Tilvæxt fordrer. Hvilken vidunderlig Udsigt er der ikke fra Kirkens vestre Hoveddør gennem Arkaden under Terrassen ud over Donau, der snoer sig

i Vest ind imellem Højdedragene ved Linz, og hvor kosteligt anlagt er Terrassen, der forbinder den store Spisesal med Biblioteket, for at de gejstlige Herrer efter Bordet kunde nyde deres Kaffe. Hvor festlig er ikke Morgengudstjenesten og Højmessen i den uhyre store Kirke, og hvor stemmes man højtideligt ved at komme gennem de to store Forgaarde. Ogsaa Klosterhaven har en ualmindelig skjøn Beliggenhed.

Det var ikke blot aandelige og ideelle Interesser, der varetoges i disse Kløstre. Overalt findes der enten kyndig Havedrift eller store Avlskaarde, og paa flere Steder store Vinbjerger eller Bryggerier. Det var tildels ved saadan Virksomhed, at man igjennem Aarhundreder samlede Klostrernes store Indtægter. Selv Fiskeavl blev dreven, og det i Lokalteter af monumental Form. I Kremsmünster ses saaledes et stort Anlæg af en Række mægtige, stensatte Fiskedamme omgivne af Søjlearkader og med Springvande og Statuer. I Bassinerne ses den gradvise Udvikling af alle Arter af Foreller lige til den bedst spiselige Størrelse, og de hellige Fædre kunne gaa og fryde sig forventningsfuldt ved Synet af Fiskene, der i store Stimer muntre sig i det krystalklare Vand, der fra Skovbækken er ledet ind i Bassinerne.

Naar man betænker, at der i de østerrigske Lande var 1500 Munke- og 500 Nonneklostre, hvoraf 200 var Kapuciner- og 300 Franciskanerklostre, og i Wien 11 Munke- og 17 Nonneklostre, kan man forstaa, at Kløstrene selv efter deres ynkelige Forfald i det 16de Aarhundrede maa have haft en mægtig civilisatorisk Indflydelse paa Befolkningen. De blev i Alperne Bærere af al Undervisning, thi Munkene vare jo Beboere, der ikke, som Nutidens Hotelværtter og rejsende Publikum, forsvandt, naar Vinterens haarde Tid kom over Egnene, men som blev og delte Sorger og Farer med Beboerne og de Vejfarende. Det var den Efterhøst, som endnu havdes i det 17de og 18de Aarhundrede af, hvad Ghiberti, Cortese, Contarini og Sadolet havde udsaaet, da de rejste Modreformationens store Gjærning paa Løsenet „Fromhed og Lærdom“, da man saae ned paa de degenererede Universiteter og satte Kløstrene op igjen som Arnestedet for klassiske Studier og Dannelse. Kirken skulde have den Opgave at optage al den filantropiske Gjærning, som nutildags Stat, Kommune og Lægmands Frivillighed har overtaget. De geniale Stiftere af Jesuiterordenen, Ignatius Loyola, Lainez, Jay, Canecius, Salmeron, Faber og Bobadilla, formede det hele tilrette for Brugen nordpaa og nødte derved Benediktinere og andre Ordener til at gaa fremad paa samme Bane for ikke at tabe

det Terræn, de havde inde. I alle Dale og Egne rejste der sig Klostre som Kulturcentre. Hvad Einsiedeln var for Schweiz, det var Innichen for Draudalen, Admont for Steiermark, Benedictbeuren og Tegernsee for Øvrebayern, Fulda for Thüringen, Marienberg for Wintchgau, Melk, St. Florian og Kremsmünster for Østerrig.

Den sidste Kraftanstrængelse, den katolske Propaganda gjorde mod Reformationen, var jo den i det 18de Aarhundrede, da man ved Jesuiternes Hjælp trængte sig ind i de protestantiske Fyrstefamilier og søgte at omvende disse til Katolicismen. Dette lykkedes i Sachsen, men i Würtemberg var det kun en enkelt Fyrste, som lod sig omvende; hans Efterfølgere holdt fast ved Protestantismen.

Man maa da ikke undre sig over den Indflydelse, Klostrene fik paa Befolkningen. Kirken blev de Fattiges Sparebøsse, hos hvem de kunde søge Støtte, naar det kneb. Ved hver Klosterport var en Bænk til Hvile og et Gæsterum for den Fattige, og der var altid nok at faa til at stille Sulten med. Kapucinerne — en Art Nyskabning af Franciskanerordenen — vare de Fattiges Præster. Ved saaledes at hjælpe kom Klostrene til at vække Individernes Taknemlighedsfølelse, denne Hovednøgle, der saa let lukker op for alle andre Dyder, som Beskedenhed, Ærbødighed, Offerberedvillighed, Hjælpsomhed mod Næsten. Ved Undervisningen blev Munkene Mængdens aandelige Ledere. Man iagttager den Dag i Dag i de Egne, hvor Klostrene endnu bestaa, langt borte fra de store Byer, en ejendommelig Beskedenhed hos Beboerne og hos Ungdommen en stor Høflighed. Maaden, hvorpaa Ungdommen overgives til Seminarierne, viser et stort og smukt Tillidsforhold, og Ungdommens Færd overfor Klostrenes og Stifternes Beboere tyder paa, at der hersker et godt Samliv.

At saadanne Forhold undertiden misbrugtes, f. Ex. af jesuitisk Havesyge, det lærer Historien ganske vist. Allerede Ignatius paaminder jo om, at man ikke bør forsømme Testamentjageri ved Hoffet i Bayern, og Rov og Vold og Plyndring overfor Protestanter vare jo Dyder, man stadigt stræbte at udøve. At ogsaa Usædelighed bidrog til at ødelægge Klostrene, vide vi jo. I Ebruch var der 6 smukke Sangerinder — formodentlig kun for at hjælpe til med Korsangen! At der fandtes 5—10 000 Eimer Vin i et Nonnekloster, var derimod ikke Bevis paa særlig Drikfældighed hos Nonnerne, da Salg af Vin er opført som en Indtægt for Klostrene. Disse vare nemlig efterhaanden blevne Jordegtesbesiddere i meget stor Stil. Saaledes var i Bayern

56 pCt. af Jorden i Kirkens Eje, og dette urimelige Forhold, i Forbindelse med Reformationen og de nye Statsformer, hidførte en Reaktion, der førte til Op-hævelse af utallige Klostre.

En Del af disse nedlagte Klostre i Würtemberg og Bayern ere tagne i Brug til Sindssygeanstalter, Seminarier eller Regeringsbygninger, medens andre som Obermerkthal og Ottobeuren staa ledige, og man maa søge længe for at finde den enlige Gejstlige, som endnu bor dér som Opsynshavende. Det gjør et underligt Indtryk saaledes at vandre gennem de lange Korridorer og talløse Rum med en Olding til Vejviser som ham, jeg fandt i Ottobeuren. Det var ejendommeligt at se, hvorledes den gamle Mand tøede op, efterhaanden som han opdagede, at han gik med én, der havde særlig Interesse for det, der vistes. Det overraskede mig, da han, idet vi traadte ind i et meget stort Rum, udbød: „Ja, her ser De vort Teater!“ — „Hvad! spillede de ogsaa Komedie her“, sagde jeg, „det var vel Passionsskuespil o. lign.“ — „Ak nej“, svarede den Gamle, „vi morede os. Jeg selv har spillet med i sin Tid, ja, skrevet Komedier; det var Morskab. Vi trængte til at oplives.“ — Nu lever Manden kun for at samle sig en vistnok i Europa enestaaende Samling Konkyljer fra alle Verdens Egne. Da jeg forlod ham, gik han som eneste Munk ned i Koret for at forrette Middagsmessen i den helt tomme, uhyre store Kirke, hvis Korstoles træudskaarne Dekoration jo er verdensberømt som hørende til Rokostilens ypperste Frembringelser.

Jeg har i det foregaaende forsøgt at vise, hvorledes det saa ud i Europa i den Periode, da den Kunst kom frem, som Eigtved, Thurah, Petzholdt o. fl. indførte her i Landet. Den, der vil paatage sig det mejsommelige Arbejde at opsøge alle disse ofte af-sidesliggende Steder, vil kunne lære meget. Man vil faa en Stukkaturudvikling at se, som er enestaaede, hvor Navne som Carlone, Richter, Cuvillies lyse som store Begavelser. Man vil faa en Træskærerkunst og en Smedekunst at se af fremragende Art, saa fremragende, at alle disse Steder nu ere vigtige Studiesteder for Nutidens Arkitekter og dekorative Kunstnere. Vi se Gitret fra St. Florian gaa igjen i Reichsgerichtsgebäude i Leipzig, og forrige Aarhundredes sydtyske Rokoko optages i en Række af de rigest udstyrede nyere Teatre og Palæer. Frauenkirche i Dresden og Michaeliskirche i Hamburg ser Nutiden paa med stor Opmærksomhed som de mærkeligste Løsninger af den Opgave, den har stillet den protestantiske Bygningskunst, at samle mange Tusinde Tilhørere om en eneste

Taler, saa de alle kunne høre og se. Vi finde i meget af alt dette bestemte Forbilleder for, hvad der er fremkommet hos os, og vi maa nu erkjende, at den dekorative Dygtighed i det figurlige og ornamentale i vore Bygninger kun er naaet, fordi Mænd som Leclerc, Petzholdt, Tusscher, Eigtved, Thurah kom hertil som fuldt modnede og udviklede Kunstnere, der tildels alt havde virket paa fremragende Maade i Udlandet.

At paavise, hvorledes vi her i Landet, vistnok ved Bernstorff, fik den egentlige franske, klassiske Retning overført gennem Gabriel og Jardin, støttet af Saly, og hvorledes dette endog kom til at virke saa sent som paa Harsdorff (hans Kolonnade paa Amalienborg har sit Forbillede i Frankrig), vilde det her føre for vidt at komme ind paa.

Man vil af det foregaaende have bemærket, at jeg blot ved at tale om et enkelt Aarhundrede er kommen til at belyse nogle vistnok temmelig ukjendte

Forhold og fremhæve en Række Kunstnernavne og Monumenter, der ere altfor lidet kjendte. Men er det saaledes med dette ene Aarhundrede, hvor meget vilde man da ikke ved Studier og Rejser kunne lære og faa Klarhed paa, naar man vilde studere de forskellige Tider, i hvilke Kulturen er gaaet nordpaa over Alperne? Den romerske Periode, Folkevandringen og Klostermissions-tiden, Lehnstiden — thi Munkene gik forud for Ridderne, som siden blev deres Bestyrttere — og Handelstiden, da de rige Kjøbstæder blomstrede op. Med et saadant Blik paa Mellemeuropas Egne bliver en Rejse noget helt andet, end hvad den nu ofte er — en fornøjelig Omvej til Hjemmet gennem Europas Hoteller.

Naar jeg har fremdraget alt dette her i dette højt ærede Selskab, da er det, fordi jeg er gaaet ud fra, at der her findes Interesse ikke blot for nye Egne, men ogsaa for nyt Indhold i gamle, tilsyneladende velkjendte Egne af Verden.

Om Aarsagen til Istiden.

Af Ingeniør, Cand. polyt. F. A. Velschow.

Hermed et Kort i Texten.

Naar der her skal fremsættes en Forklaring over Istiden, er det vel tjenligt at begynde med en kort Beskrivelse af de mest iøjnefaldende af de Fænomener, som skulle forklares og samles til et ordnet Hele.

1. Beskrivelse af Istidens Fænomener.

Istiden er jo, som bekjendt, den Periode af vor Jordklodes Udviklingshistorie, som ligger mellem den tertiære Tid og den nuværende Tid, og den har sit Navn af det udstrakte Isdække, som bredte sig ud over store Strækninger af det nordlige Europa og Nordamerika omtrent indtil den 40de Breddegrad. En tilsvarende Udbredelse af Isen fandtes under Istiden paa den sydlige Halvkugles Lande, og man antager derfor i Almindelighed, at Aarsagen til disse Isdannelser har været universal eller virket paa én og samme Tid over hele Jordkloden. Man har saaledes paavist, at Isdannelsen vilde faa en saadan Udbredelse, dersom Middelttemperaturen paa Jordoverfladen sank ca 5° C., eller som man ogsaa kan udtrykke dette, dersom Sne-linjen blev sænket c. 3 à 4000 Fod. Isdækket havde i nordlige Egne en Tykkelse af 6—7000' og blev gradvis tyndere henimod dets sydlige Grænse. At Isen virkelig har haft en saa overordentlig stor Mægtighed

og Udstrækning, har man fundet ved Analogien mellem de Mærker, den har efterladt, og hvad man kan iagttage ved den nuværende Tids Gletschere i Alperne og andensteds (navnlig de saakaldte Skurstriber og Morænedannelserne), og man betragter derfor med god Grund de nuværende Gletschere som de tiloversblevne Nester af Istidens Gletscherdannelser. Men ligesom vor Tids Gletschere kunne variere i Udstrækning paa Grund af midlertidige Forandringer i Klimaet, saaledes mener man ogsaa at kunne eftervise Variationer i Isens Udbredelse under Istiden, og navnlig saaledes, at der har været to Nedisninger, en første, under hvilken Isen naaede sin største Udbredelse, og en anden, mindre udbredt Nedisning, samt at disse vare adskilte ved den saakaldte „interglaciale Tid“, under hvilken Isen for en stor Del smeltede bort, og Klimaet svarede til vor Tids Klima. Alle Geologer ere imidlertid langt fra enige om, hvorvidt der har været en saadan interglacial Tid.

Men ligesom nu i det hele taget Isens store Udbredelse umiskjendeligt tyder paa et koldt Klima, saaledes har man ogsaa fundet, at der samtidigt fandt en Vandring Sted af nordlige Plante- og Dyreformer sydpaa, og her skal eksempelvis nævnes, at under Istiden fandtes